

„ДА ЗАСАДИШ (В) ГРАДА“:**градското градинарстване и модели на градско обитаване****МЕГЛЕНА ЗЛАТКОВА**

Planting (in) the City

Urban Gardening and Models of Urban Dwelling

Meglena Zlatkova

Резюме: Статията анализира градското градинарстване като практика на обитаване в българския постсоциалистически град. На основата на дългосрочно антропологично изследване в жилищен район „Тракия“ в Пловдив текстът проследява как междублоковите градинки и периферните „ранчо“-градини се поддържат, трансформират и наследяват в условията на променящи се режими на управление, собственост и регулация на градските пространства. Градинката е разгледана като хетеротопично и хетерохронно пространство, в което се наслагват различни практики на грижа, присвояване и гражданско участие. Анализът показва как чрез повтаряеми практики на засаждане, поддръжка и защита на малки парцели земята градските обитатели превръщат абстрактното публично пространство в обитавано място. В този смисъл градското градинарстване се интерпретира като устойчив механизъм за вкореняване в града и като аналитичен ключ към разбирането на постсоциалистическите форми на обитаване и договаряне на публичното пространство.

Ключови думи: градско градинарстване; обитаване; публично пространство; постсоциалистически град; междублокови пространства; хетеротопия

Abstract: The article examines urban gardening as a practice of dwelling in the postsocialist Bulgarian city. Drawing on long-term anthropological fieldwork conducted in the Trakia housing district in Plovdiv, the study explores how inter-block gardens and peripheral “rancho” plots are maintained, transformed, and transmitted over time under shifting regimes of urban governance, property, and regulation. Urban gardens are approached as heterotopic and heterochronic spaces in which different practices of care, appropriation, and civic engagement overlap. The analysis demonstrates how repeated practices of planting, maintenance, and protection enable residents to transform abstract public space into lived place. From this perspective, urban gardening is understood as a durable mechanism of urban rootedness and as an analytical lens for understanding postsocialist modes of dwelling and the negotiation of public space.

Keywords: urban gardening; dwelling; public space; postsocialist city; inter-block spaces; heterotopia

„Да засадиш (в) града“:

градското градинарстване и модели на градско обитаване

Меглена Златкова

Градините, макар и „други места“ (Foucault, 1986), са неотделима част от общото пространство на града. Растенията и практиките на грижа за тях са сред най-ефективните средства за превръщане на абстрактните градски пространства в обживени места. В този смисъл подходът към градината в този текст се вписва в разбирането на Анри Льофевр за „произвеждането на пространството“ (Lefebvre, 2000), като разглежда междублоковата градинка не (само) като даден елемент на околната среда, а като резултат от социални, културни и телесни практики на обитаване. Както отбелязва Сандрин Бодри (Baudry, 2010), растенията имат потенциала да трансформират градския пейзаж, всекидневните практики и отношенията между хората и тяхното обкръжение, поставяйки в центъра въпросите за правото на град и за споделения проект за бъдещето в един все по-урбанизиран свят.

Темата за природата в града е важна за много дисциплинарни области, но докато дълго време тя дефинира границите между социалните, хуманитарните и природните науки, то в последните десетилетия се правят опити точно тази граница да бъде преодоляна и познанието да обхване тази междинна област на взаимодействие на човека с природата, свързана със създаването на природа – т.е. все още оставаме в антропоцентричния свят, в който природата е о-колна. В по-широкия интердисциплинарен дебат за градската екология и устойчивост зелените пространства се мислят като елементи на т.нар. „зелена инфраструктура“, която изпълнява ключови екосистемни функции в условията на климатични и социални трансформации (Gill et al., 2007). Макар тези изследвания да са ориентирани предимно към планирането и управлението на градската среда, те предлагат продуктивна рамка за мислене на градините като части от социално-екологична система, в която биофизични процеси и човешки практики са неразривно свързани (Brenner, Peck, and Theodore, 2010; Daněk et al., 2022). В този смисъл междублоковите градинки могат да бъдат разчетени не само като спонтанни или „остатъчни“ зелени зони, а като неформални елементи на зелена инфраструктура, които произвеждат храна, охлаждане, сянка и микроклимат, но едновременно с това са наситени със специфични социални значения и локални практики на обитаване (Argüelles, Anguelovski, and Dinnie, 2017; McClintock, 2014). Настоящият анализ обаче остава фокусиран върху антропологическото измерение на тези пространства – върху начина, по който екологичните функции на градинките се преживяват, интерпретират и

възпроизвеждат чрез всекидневни практики на засаждане и поддръжка. Настоящото изследване се вписва в нарастващия международен и регионален интерес към градското градинарство като социална практика в постсоциалистически контексти (Bellows, 2004; Balázs, 2018; Sovová and Krylová, 2019). Много интересни паралели се очертават в изследванията на градското градинарство в т.нар. бивши социалистически страни и най-вече в частните случаи на градинките в жилищните квартали (Zrnić, 2018; Zlatkova, 2015) като чувствителни отговори на социалните и културни промени, които настъпват в обществата като например – кога политиката на отдаване на общински терени за градско градинарство се превръща от държавна биополитика в по-скоро дейност на граждански активизъм; как мрежовите неформални обмени от социализма се трансформират в пост-социалистически; какво помнят хората, как разказват спомените си като се репозиционират спрямо настъпващите промени и пр. По-нови изследвания насочват вниманието към неформалните градинарски практики в рамките на социалистическите жилищни комплекси и междублоковите пространства, разглеждани като сцени на присвояване и всекидневна адаптация към променящи се режими на градско управление (Djokić et al., 2018; Tântaş, 2012, Galoş and Medeşan, 2022). В този дебат се вписва и анализът на Алекс Аксинте, Кармен Рафанел и Богдан Янку (Axinte, Rafanell and Iancu, 2025), които разглеждат използването на околблоковите пространства като форма на латентно общо благо и колективна практика в условията на постсоциалистическа несигурност. В българския контекст текстът стъпва по-скоро върху антропологията на града, развивана от Ивайло Дичев (Дичев, 2005), като аспект на града в преход. Интересна тенденция се очертава около изследванията на градското земеделие и градска екология в публикациите на Дона Пикард и изследователските екипи от социолози и архитекти, с които работи (Пикард, 2020; Pickard et al., 2022). Те обвързват градското земеделие с проблематиките на градски политики и нагласи и практиките на хората. По-антропологически подход се прилага в поредица интердисциплинарни изследвания в полето на културното наследство и биокултурното разнообразие, разработено от Валентина Ганева-Райчева, Петър Петров, Яна Янчева, Десислава Димитрова, Теодора Иванова, Юлия Босева (Петров и Ганева-Райчева, 2021), в което градината се изучава като взаимоотношност и влияние между растителните и човешките отношения. За разлика от анализи, фокусирани върху управленски режими или политики, това изследването все още остава при хората и разглежда кварталната градинка като устойчиво, наследяемо пространство на обитаване, което съпътства различни социални и институционални трансформации, но не навлиза достатъчно в растителния свят като видове, съобщества, микроекосистеми и др. Т.е., градинката ще бъде анализирана като малко парче град.

Статията представя опит за (авто)етнография на градското градинарстване, като описва два основни топоса – „градинката пред/зад входа“ и „ранчото в града“ като

градски пространства. Ще потърси отговор на въпросите: Какво означава градско градинарстване в условията на променящи се режими на управление на обществото и градските пространства и кои негови елементи остават вкоренени, хабитуално възпроизвеждани и наследявани във времето – особено в онези места, където парцелите запазват функциите си на градинки и/или „ранчо“ въпреки нормативни, институционални и икономически трансформации? Как градинките и градинарстването стават хетеротопична част от заселването на едно ново градско пространство и заживяването заедно на непознати в началото хора? Как нормативната (не)видимост на градското градинарстване след 1989 г. пренарежда локалните практики и ги прави едновременно устойчиви като култура и уязвими като право? Автоетнографският пласт е едно своеобразно завръщане към терена, но вече не толкова към историите на хората, а към зелените пространства между тях. Още в началото ще въведе терминологично делене, направено в следствие на резултатите от терена. Използвам понятието градинка като аналитично обозначение на малки, неформално обживявани зелени пространства в рамките на жилищния квартал – най-често междублокови зони, които юридически са публични или общински, но в практиката се индивидуализират или колективно регулират чрез всекидневни действия на засаждане, поддръжка и употреби. Градина тук се разбира в по-широк смисъл – като културна форма на организиране на отношенията между хора, растения и пространство – докато градинката обозначава именно нейния квартален, междублоков и често неинституционализиран вариант. Терминът „ранчо“ е зает от местния език на пловдивчани и обозначава периферни на жилищните зони усвоени парцели земя, използвани за градинарство предимно на зеленчуци и в регламентирани зони около квартала. В анализа „ранчото“ се разглежда като специфична форма на градско градинарстване, която разкрива напреженията между публична собственост, индивидуално ползване и наследяеми практики.

Методология и терен

Текстът се основава на дългосрочно антропологично включено наблюдение¹ и участие в живота на жилищния комплекс „Тракия“ в Пловдив, осъществявано с различна

¹ Изследването започна през 1999 г. като част от дисертационния ми проект „Етносоциология на града. По примера на град Пловдив“ и продължава и след неговата защита. Методологията е подробно описана в книгата ми (Златкова, 2012). Основен метод беше включеното наблюдение до 2021 г. В рамките на изследването са проведени над 30 интервюта с жители на квартала и 13 експертни интервюта и десетки свободни разговори. По-голямата част от информацията за градинките е събрана от периодични обходи на местата, наблюдение на техните трансформации, фотодокументация и разговори с част от градинарите. Тези разговори са документирани под формата на теренни записки, поради което наблюденията са представени в обобщен вид. Цитатите от интервютата са с анонимизирани събеседници. Продължих да следя и да документирам инфраструктурни промени, в т.ч. и на зелената инфраструктура в квартала, различни инициативи с гражданско участие, общински решения, групи в социалните медии, което ми дава възможност да проследя локалния квартален вариант на градските промени в Пловдив.

интензивност в продължение на повече от две десетилетия, както и на анализ на градски политики, местни регулации и практики на управление на общите пространства. В началото изследването беше насочено към изучаване на „града в преход“. Тъй като антроположките изследвания, макар и фокусирани върху конкретни въпроси, обхващат повече теми в стремежа да се разберат хората, градинките около блоковете често „попадаха“ в контекста на изследването ми. Наблюденията ми върху социалните взаимодействия започваха от състоянието на околблоковите пространства и постепенно се превърнаха в част от методологията ми – картографиране и идентифициране на съседски общности. Градинките бяха своеобразен вход при изследването на отношението публично-частно и трансформациите на градските пространства – например случаите с апартаментите на първия етаж; при опита да разбере „съседската общност“, която много често беше представена и в зоните пред и/или зад блока; когато се опитвах да разбера изразяването на „селски“ и „градски“ идентичности, но не бяха в центъра на моите интервюта и разговори. Макар и фокусът да беше „зад“ видимостта на подредбата на пространството, околблоковите градинки бяха винаги важни отметки в полетата на теренните ми записки и визуални данни. Сега ще фокусирам анализа върху тях.

Жилищният комплекс „Тракия“ е избран като пример за градски социален експеримент, наречен от мен „град на социализма“. Първите блокове са построени в средата на 70-те и началото на 80-те години на XX в. върху национализирани терени. Кварталът е населен с хора от различни региони на страната – селско-градски мигранти, млади семейства, работници и служители, както и пловдивчани, преместени от централните части на града (Златкова, 2012). За разлика от старите пловдивски квартали, ЖК „Тракия“ няма наследена символна градска топография – построен е върху поле. Комплексът възниква като град без минало, в който социалните връзки, идентичностите и практиките на обитаване се изграждат постепенно и ситуативно. Район „Тракия“ е един от най-големите и социално значими жилищни комплекси в града. Към края на 2023 г. в него са регистрирани около 60 000 жители, което е приблизително една пета от населението на Пловдив. Първите обитатели са в голямата си част млади семейства с малки деца, които към настоящия момент вече са пенсионери с внуци – т.е. наблюдава се една специфична наследяемост на

създадените в началото правила на обитаване и конструиране на пространствата на квартала², но едновременно с това способност за адаптиране³.

С аналитична цел в статията ще акцентирам върху градинарстването като аспект на обживяване на квартала. Основната ми теза е, че чрез практиките на засаждане и поддръжка на растенията жителите превръщат абстрактното административно пространство в обитавано място и е част от социалния ред в града. Както вече споменах, анализът стъпва върху наративи на жители, визуални теренни записки и материални следи в градската среда, които позволяват да се проследят взаимодействията между институционални регулации и всекидневни практики на обитаване (Златкова, 2012: 188–189). Това взаимодействие на хората с града, включително и с градската природа, се разглежда чрез две аналитични понятия – *вкореняване в града* и *градско градинарстване*. Под *вкореняване* разбирам процесите, чрез които градските обитатели създават устойчива връзка с мястото чрез повтаряеми, телесно и времево ангажирани практики и чрез материални, социални и символни инвестиции в обкръжаващото физическо и социално пространство.

Градско градинарстване използвам за концептуализирането на съвкупност от практики, знания и отношения, чрез които обитателите си взаимодействат с растенията, но и помежду си в условията на града – независимо дали тези практики са насочени към грижа за растенията или декорация на средата, за да го отгранича от градското градинарство, чиито анализ изисква друг тип изследване, в т.ч. и на агрокултурните практики и растителните видове, които се отглеждат. Понятието се използва, за да подчертае процесуалност в динамиката на усвояване, договаряне и трансформиране на общи пространства, а не като нормативна категория на градското земеделие.

Теоретичната рамка на цялостното ми изследване на града в преход се разполага в интердисциплинарно поле, в което се срещат подходите на Мишел Фуко – градинката като хетеротопия и „друго пространство“ (Foucault, 1986), на Пиер Бурдийо – като специфичен топос на взаимодействие между физическата среда и интериоризираните модели на поведение, описвани чрез понятията *хабитус* и *хабитат* (Bourdieu, 1977; 1980), и разбирането за градинката като градски палимпсест (Златкова, 2012: 49–56). В тази статия аналитично свеждам града до градинката. Като жива (инфра)структура на градското пространство тя може бързо да бъде изтрита, изкоренена или застроена, с

² Посочените данни са към 2023 г. от официалната страница на Община Пловдив. Интересна е таблицата с раждаемостта и смъртността на населението, в която може да се види, че в началото издадените смъртни актове са малко, но за сметка на това има стабилен процент на родените в квартала деца. Към 2023 г. ЖК „Тракия“ по население е по-голям от някои областни градове (пак там).

³ Интересен аспект от промените е и политическите конфигурации на изборите в Пловдив. В изследвания от мен период двама районни кметове спечелиха в последствие изборите за кмет на града.

което изчезват и материалните следи за нея. Същевременно тя може да функционира и като инструмент за забрава и заличаване на (ненужни) градски елементи, дефекти или отпадъци. В анализа времевите пластове се разглеждат през продължителността на обитаването и през жизнените траектории на жителите, а не като строго отделени исторически периоди. Градинките се променят заедно с хората, които ги създават, поддържат и предават, което позволява различни режими на обитаване да съществуват едновременно в едни и същи пространства.

Градинката в социалистическия и постсоциалистическия град: между регулациите и обитаването

Социалистическият град в България се изгражда върху идеята за ускорена урбанизация и модернизация след Втората световна война. Форсираната селско-градска миграция води до хроничен недостиг на жилища, инфраструктура и пространства за социална комуникация. В отговор на тези дефицити държавата разработва мащабна жилищна политика, ориентирана към изграждането на големи жилищни комплекси с многоетажни блокове в повечето големи градове на страната.

Градинката пред входа се появява именно в празнината между градоустройственото намерение (плана) и неговата реализация. Тя функционира едновременно като инструмент на властта за съ-участие в т.нар. облагородяване на градската среда, но и като възможност за жителите да одомашнят малка зелена площ, в която са въплътени идеология, инфраструктура и всекидневни практики на обитаване. Паралелно с това в т.нар. „ранчо“ – парцели общинска земя, предоставяни за ползване – е заложена политика за самозадоволяване на градското население чрез участие в производството на земеделска продукция за лично потребление. В този смисъл градинката и ранчото представляват две различни фигури на градското градинарстване, вписани в променящи се режими на публична и частна собственост.

Една от последните нормативни рамки от късния социализъм, която ясно артикулира градското земеделие като публична политика, е Постановление № 26 на Министерския съвет от 23 април 1987 г. То създава условия за предоставяне на парцели до 200 кв. м в близост до населените места, раздавани от изпълнителните комитети на общинските народни съвети. В текста на постановлението се разчита едновременно функционалната и дисциплинарната логика на късния социализъм: гражданите получават възможност да отглеждат зеленчуци, докато държавата осигурява вода и упражнява контрол върху незагрозяването на района.

В Община Пловдив моделът на градско градинарство от късния социализъм не е кодифициран в отделна общинска наредба. Той функционира чрез мрежата на Общинския народен съвет и се вписва в по-широкия правен режим на Закона за

собствеността на гражданите (1973–2005 г.), който строго ограничава частното притежание на земя и поддържа големи периферни терени под общински контрол. В тази нормативна среда градинарството е възможно единствено като право на временно ползване, а не като собственост. Това позволява на гражданите да обживяват територии без гаранции за дълготрайност или правна защита срещу бъдещи промени. Временното обживяване на общинска земя функционира като форма на ритуализирано присвояване, носеща следи от социалистическия модел на организирано градинарстване.

Разглеждана през концепцията на Мишел Фуко за „другите пространства“, градинката пред входа може да бъде анализирана като хетеротопия – място, което едновременно отразява, компенсира и пренарежда социалната реалност (Foucault, 1986). Тя функционира като лиминално пространство, в което паралелно се наслагват различни политики и режими на обитаване. Градинките са места, в които се разчитат житейските траектории на мигрантите от селата, които интерпретират пространството пред входа като двор или пък като място на по-възрастното поколение – майки и бащи от село, които са дошли в градските апартаменти на децата си, за да помагат в отглеждането на внуците или самите те да получават грижа. В градинките пред входовете са запазени и следите от социалистическите процедури за колективна мобилизация – т. нар. „ленински съботници“, квартални комитети, нормативно разпределени територии около блока – чрез които държавата се опитва да наложи идеологията за колективна взаимопомощ и колективна дисциплина и да обучи новите социалистически граждани в гражданство. Градинките пред блоковете стават и един от критериите за колективни дистинктивни за-белязвания, каквато е процедурата „образцов дом“ във варианта ѝ „образцов вход“. Тъй като големите жилищни квартали в повечето случаи се изграждат първо като сгради и хората се заселват в тях, а едва след това се изгражда средата около тях, околблоковите пространства остават недоизградени и се оставят на грижите на гражданите, организирани от „Отечествения фронт“⁴ и районните народни съвети.

Мишел Фуко нарича хетеротопии онези места, които компенсират недостатъците и недостатъчностите в обществото. Хетеротопичността на градинката запълва недовършеностите на социалистическия проект на жилищните комплекси или по-малки групи от многоетажни блокове, в които се заселват много нови и различни хора.⁵

⁴ В ЖК „Тракия“ най-интензивните строежи на жилищни блокове и съответно най-големите инвестиции се случват през 80-те години на XX в. (Сукарев, 2023).

⁵ Ивайло Дичев развива идеята за изграждане на зелените градове на социализма и в частност на София като евтин начин да се запълни градското пространство, за да не изглежда града незастроен (Дичев, 2005). По подобен начин тази градоустройствена политика, която днес бихме нарекли екологична, се възпроизвежда и до съвсем малки зелени площи и зони, но за разлика от градските паркове, в които

Градинката компенсирала липсата на довършена инфраструктура, липсата на частно дворно пространство, липсата на площи, кафенета и пейки за сядане. Почините за образцовост, т.е. максимално доближаване до идеалното и желано градско обитаване на пространствата на кварталите, се реализират и чрез организирането на „съревнования“ между отделните съседски общности, които са и механизми на постоянен дарообмен със състезателен характер (Мос, 2001) между държавата и гражданите. Държавата чрез инвестиционната си жилищна политика предоставя тази възможност на гражданите, а те превръщат градската среда в свое място за живеене.

Задължението на Шести Районен народен съвет беше да осигурява дървета, храсти, цветя, например семена, да окосява, да се грижи за тревните площи, да се поддържат водопроводните хидранти – осигуряване на маркучи за поливане на тези тревни площи. На всички, почти на всеки блок бяха раздавани и пейки, и маркучи. Такава организация имаше. Също кметството съдействаше за редовно събиране на сметта, ръчно метене на спирките, автобусните графици и т.н., миене, като също се осигуряваше техника, строителни материали, техническо ръководство, за възстановяване на тези пътеки до входовете, тротоарите, които хората си направиха почти сами. Правеха се детски площадки, лека спортна база, играшки, такива истории. На територията, околблоковите пространства бяха разделени и всеки блок си знаеше каква територия трябва да почиства. Имаше си тука низови организации и така беше разпределена територията. Квартални комитети на ОФ имаше и беше много хубаво, че ги имаше. Те бяха задължени да се поддържат дърветата, храстите, които се садяха на територията на квартала. Помагаха да се посадят тези дървета и храсти, цветя, създадоха зелени площи, участваха с доброволен труд при строителството при строежа на пешеходни пътеки, подходи. Имаше едни такива почини „Действителен стопанин на своята територия“. Първенци се излъчваха. Имаше „Зелени патрули – пионерски команди“. (Евангелина, 55-годишна към момента на интервюто през 2005 г. По това време – служител на кметство „Тракия“)

Тези практики на дарообмен между граждани и държава, но и между съседи са обмени на статуси и услуги. Те са и дистинктивна процедура за „ставането на гражданин“ и задаване на идентичности и роли. Чрез възможността за закупуването на жилище или наемането на ведомствен апартамент те стават жители (постоянни или временни) на града⁶. От една страна, има първоначален дар – от държавата за гражданите, от друга

общините инвестират, то в кварталните градинки и тези в околблоковите пространства участват и градските жители.

⁶ Социалистическата политика за урбанизация, описана от Ивайло Дичев като процес на „усядането на номадския комунизъм“, представлява опит държавата да трансформира мобилното социалистическо население в уседнали, пространствено дисциплинирани общности. Тази логика на „колективно дисциплинирана териториалност“ се материализира в стандартизираните жилищни блокове, в които движението се превръща в уседналост, а всекидневните практики – в инструмент за политическо управление на пространството (Дичев, 2003). Селективността при достъпа до апартамент в града се

страна, тя им делегира задължението да се грижат за общото благо, легитимира ги като добри „стопани“⁷, а от трета страна, задължава „добрите стопани“ да се самоорганизират, за да се компенсират липсата на ресурси. Видимостта на градинката пред блока като общо пространство е не просто естетически резултат, а своеобразна социална сценография, в която се обективират отношения на власт. Това е двупосочен процес на конструиране на локална идентичност чрез пространството и чрез ритуализирани жестове. Този символен капитал (статусът) лесно се конвертира в социален, икономически и политически от агентите в полето (Bourdieu, 1986), защото в обществото на социализма действа много силно системата от връзки и т.нар. „втори мрежи“⁸.

След 1989–1991 г. регулативната логика се изменя. Новите институции не наследяват разбирането за градското градинарство като инструмент на социалната политика, а Постановление № 26 остава без правоприменик. Общините започват да прилагат Закона за общинската собственост (1996 г.), който преформулира земята като имуществен актив, а не като социален ресурс. В новите наредби градското земеделие не присъства като функция на урбанизма. Това нормативно изчезване създава възможност, в който регулираните социалистически градинки губят институционална подкрепа, без обаче да изчезват незабавно от градския пейзаж.

Именно в тази недостатъчно ясна регулация пустеещи терени – край индустриални зони, железопътни трасета и незастроени междинни площи – започват да се превръщат в неформални градини, поддържани от индивидуални или семейни стопани⁹. Те възпроизвеждат познати модели на грижа, но вече без правовата сигурност на социалистическия режим. Тези градини са „търпени“ от администрацията – понякога негласно насърчавани, друг път игнорирани. В ползването на парцелите може да се разчетат всекидневни практики, наследени от периода на социализма, вписани в условията на постсоциалистическа несигурност. Тяхното съществуване е временно: могат да съществуват десетилетия, но да изчезнат за дни при появата на инвеститорски интерес или решение за градоустройствена промяна. Тази двойственост между временно и трайно, между обживяно и застрашено,

основава на системата от масови привилегии на обществото на социализма, която анализират Нина Николова и Мирослава Георгиева (Николова и Георгиева, 2003).

⁷ За механизмите на дарообмен, заложи в политиките за жилищно настаняване на социалистическата държава вж. Златкова, 2012; Parusheva, Marcheva and Zlatkova, 2010.

⁸ Споменаването на „вторите мрежи“ отправя към изследванията на историческата социология на социализма. Основните предпоставки на тази теория са, че „мрежи има не само при социализма; само социализмът обаче е общество на мрежите“ (Деянов, 2003: 83). Функцията на вторите мрежи, или т. нар. „връзки“, е преразпределителна на статус срещу вещи, вещи срещу статуси и статуси срещу статуси (Деянов, 2003; Бунджулов, 2003; Райчев, 2003).

⁹ Картографиране и анализ на последните останали зеленчукови градини в ЖК „Тракия“ прави [Велиан Попов](#).

превръща неформалните градини в хетеротопични пространства и палимпсести на прехода¹⁰.

От началото на 2000-та година Пловдив изгражда нормативна рамка, в която общинската земя все по-ясно се третира като икономически актив. Ключова роля играе Наредбата за придобиване, управление и разпореждане с общинско имущество (2010 г. и сл.), която регламентира търгове, наеми, оценки и процедури за промяна на предназначението на терени. В този документ земята не е мислена нито като социален ресурс, нито като екологичен капитал, а като обект на икономическо управление. Градското градинарство не съществува като правна категория. Паралелно с това Наредбата за развитие и опазване на зелената система въвежда дефиниции за зелени площи като паркове, градини и зони за отдих, но изрично изключва земеделското им използване. В този модел градинарството се интерпретира не като грижа, а като нарушение на „предназначението“ на зелената площ. Наредбата за местните такси и цени на услуги допълва този подход, като разглежда терена през логиката на оценката и функцията, без да предвижда механизми за социално отдаване на земя.

Така през първото десетилетие на XXI век градското градинарство отсъства нормативно, въпреки че продължава да съществува като практика. Ако разгледаме градската градинка като взаимодействие между хабитус и хабитат, тази трансформация може да бъде интерпретирана като разминаване между правния език и практиките на всекидневното обживяване: земята не е нито земеделие, нито озеленяване, нито социална услуга. Тази правна „невидимост“ обяснява антропологически наблюдаваното изтъняване на градинарските територии през последните години – те остават социално устойчиви и културно значими, но нормативно уязвими.

Именно в този контекст неформалните градски градини са хетеротопии в смисъла на Мишел Фуко. Те събират в себе си остатъци от различни времена и режими – социалистическия колективизъм, тактиките на оцеляване от прехода и новите постсоциалистически практики на самоорганизация. Те са едновременно видими и невидими, вписани в всекидневието, но изключени от регулацията; обитавани, но потенциално заличими. Тази амбивалентност ги превръща в своеобразни лаборатории на постсоциалистическата градска ситуация.

¹⁰ Такъв тип градинки-ранчо бяха премахнати през 2015 г., във връзка с дейности по разширяване на парк „Лаута“ в Пловдив, който е своеобразен зелен пояс от северната страна на ЖК „Тракия“. Промяната на това градско пространство, познато като градините до блок 7 в Микроайон А9. Тези трансформации, в това число и няколко останали градинки може да се наблюдават в Google Earth: https://www.google.com/maps/@42.1356874,24.7843748,350m/data=!3m1!1e3?authuser=0&entry=tту&g_ep=EgoyMDI2MDEyOC4wIKXMDSoASAFQAw%3D%3D.

След 2009 г. Законът за управление на етажната собственост (ЗУЕС), подкрепен от Наредба за определяне на прилежащата площ към сгради в режима на етажна собственост, чрез които може да се прехвърля собствеността на земята върху живущите в дадения блок за поддържането и използването ѝ се добавя нов пласт към тази динамика. Макар собствеността върху междублоковите терени да остава общинска, общността на входа е институционализирана като юридически субект, който взема решения за поддръжка, намеси и промени в близката среда. Градинката се превръща в пространство на формализирано участие, но подчинено на общинските регулации. Това участие е амбивалентно: от една страна, жителите получават глас; от друга, – техните действия са допустими единствено в рамките на строго определени нормативни граници. Доброволците, които искат да поддържат градинките, са задължени да поддържат и спортните, и детските съоръжения, които трябва да отговарят на изискванията за безопасност, а всичко това означава разходи, в това число и плащане на водата за поливане. Предвидени са и няколко ограничения: в тези площи да не се отглеждат животни, да не се паркират коли извън съответните паркоместа, да не се складират вещи, да не се поставят огради и да не се извършва рекламна дейност. При нарушение доброволците биват санкционирани с парична сума от 50 до 500 лева (Чипева, 2012).

Общината също „се завръща“ чрез програми за обновяване, но нейното присъствие е предимно регулаторно и проектно, докато всекидневната поддръжка остава делегирана на жителите. Това създава специфично постсоциалистическо „партньорство“, което по-скоро функционира като асиметричен механизъм на взаимно наблюдение и санкциониране: общината следи за ограждания, незаконни навеси и нерегламентирано засаждане, а жителите – за неизпълнение на общинските ангажименти.

Тези нормативни пластове не „заменят“ практиките, а ги пренареждат: част от градинките остават трайно поддържани, други изтъняват или изчезват, а трети се преместват към по-слабо видими терени. В следващата част показвам как това се чете в пространството на квартала чрез три устойчиви топоса: градинката пред входа, задната междублокова зона и „ранчото“ в периферията.

Градското градинарстване и околблоковите пространства – форми на обитаване и обживяване

Практиките на градско градинарстване се разгръщат в цялата история на квартала на фона на демографски промени и уплътняване на застрояването на възможните за градинарстване площи. Първите заселници днес са в пенсионна възраст, а част от практиките и биокултурните знания за отглеждане на растения се наследяват в

рамките на домакинствата и съседските мрежи именно от споделената грижа за градинките. След 1990-те жилищният пазар се активизира, появяват се нови блокове и нови обитатели, а в част от новото строителство поддръжката на зелените площи се поема от професионални фирми. В старите блокове се наблюдава разслоение: някои градинки са обновени и декорирани, други са изоставени. Много често, когато липсва устойчиво лидерство или съгласуваност, междублоковото пространство започва да изглежда занемарено:

Сега, ако минеш отзад между блок X и блок Y – от нашия (Z блок) нататък, всичко е буренясало. Няма пътечка, нищо не се вижда, то е занемарено... и всичко е станало като запустяло поле, а е междублоково пространство. Те са изчезнали тези пътечки, които бяха... (Валерия, една от първите заселнички; интервю 2004 г.)

Овощна градина 2002 г.

Същата градина 2015 г.

Ил. 1. Промяна на околблоково пространство – „изчезналата овощна градина“ в ЖК „Тракия“, Пловдив. Автор: Меглена Златкова. Източник: личен архив.

Смяната на лидерството е свързана не само с промяна на нормативната база за символната ефикасност на излъчения от етажната собственост отговорник, който общува с общинските служби, особено след 2009 г., но и от биографични промени в житейските ситуации на активните градинари. В този смисъл може да се каже, че градинарството остава ненаследено. В тези случаи поддръжката на градинките е изоставено или обратно – някой друг започва да се грижи за предблоковото пространство по своя си начин (пример - ил. 1).

В жилищните комплекси от социалистически тип, и особено в район „Тракия“, градинката рядко е еднородно пространство. Още в първите години след заселването се оформя стабилна пространствена асиметрия: предната зона пред входа, която функционира като „лице“ на входа, и задната зона, която остава по-слабо регулирана

и по-често занемарена. Условно това може да се формулира като местно правило: отпред се поддържа за видимост, отзад – за употреба.

Ил. 2. Градинката пред входа. Снимките са от 2025, 2015 и 2002 г. Автор: Меглена Златкова. Източник: личен архив.

Градинката пред входа е средоточието на видимата грижа. Там са цветята, декоративните храсти, пейките, асмите, беседката, дори и мултимедията или – телевизора за гледане на футболни мачове. Това е пространството за социално представяне – мястото, където се събират съседите, където се конституира входът като общност, където се извършват ритуали като гроздобера или се отбелязват празници – там се играе хорото при извеждане на булката, или вземането на младоженец или кумове, посреща се Нова година, споделят се храна и напитки и др. Там трудът е публичен, видим и оценяван, но и критикуван.

Задната част остава в периферията на погледа и на регулацията, но именно тя оформя ежедневиия градски пейзаж, видим от терасите и прозорците на блоковете, които ограждат т.нар. поляни – зелените междублокови пространства. Това е пространство, което едновременно не се вижда и се вижда от всички, но остава възприемано като ничие. Тъй като поддръжката на тези терени е общинска отговорност, а общината често не разполага с ресурси за системна поддръжка, част от обитателите започват да оформят в тях свои малки градинки.

Много често живеещите на първите етажи компенсират ограниченията на терасите с решетки за безопасност, като използват пространството под тях като склад или място за инструменти. В тази „незабележима“ зона възникват първите форми на неформално градско земеделие – миниатюрни зеленчукови лехи, които могат да бъдат наречени „градско ранчо“. Обитателите присвояват малки ивици земя, ограждат ги с подръчни материали и засаждат зеленчуци и цветя. Тези на пръв поглед незначителни практики разкриват важни социални механизми: пренасяне на биокултурно знание и градинарски хабитус в рамките на градския хабитат и трансформиране на анонимното панелно пространство в обживяно и усвоено/присвоено място.

Именно „задният двор“ е зоната, в която най-ясно се проявява напрежението между общото и частното. Общата земя тук е твърде слабо регулирана, за да бъде контролирана ефективно, но достатъчно достъпна, за да бъде присвоявана. В този смисъл зоната зад блока функционира като хетеротопично пространство: едновременно част от града и отделена от него, позволена и неподдържана, временна и упорито трайна.

Ил. 3. Градинката зад входа. Снимките са от ляво на дясно първите три са от 2025, а четвъртата от 2019 г. Автор: Меглена Златкова. Източник: личен архив.

Социалният контраст между „лицето“ и „гърба“ на блока отразява вътрешната структура на входа. Дългогодишните ми наблюдения и визуално документиране на микротрансформациите в околблоковите пространства показват, че когато съседската общност е стабилна или има ясно разпознаваеми лидери, видимата част е подредена, обживяна и естетизирана. Когато отношенията са конфликтни или фрагментирани, задната зона се превръща в буренясала ивица, в която отделни жители действат индивидуално, без координация. Понякога и зад добре поддържаната зеленчукова градинка също може да се крият конфликти, защото някой има възможност да произвежда зеленчуци и плодове, но те не се ползват от целия вход.

Това двойствено пространство – фасадната градина и „задният двор“ – разкрива не просто два начина на поддържане, а два режима на употреба и регулация. Формализираният ред отпред и неформалният ред отзад съществуват едновременно, наслагвайки различни исторически пластове: социалистическите практики на колективна мобилизация, тактиките на оцеляване от прехода и постсоциалистическите форми на „тихо“ присвояване на общи пространства.

В градинката – и отпред, и отзад – се отразява динамиката на съседската общност: тя е видима, когато действията са споделени; разпада се, когато връзките отслабват; и може отново да се активира, когато някой реши да вложи труд и постоянство там, където дълго време е имало градска поляна.

„Вертикалните градини“: добро съседство и асмите като превръщане на балкона в двор

Ил. 4. Вертикални градини с лози. Първите две снимки са от 2025, а третата е от 2015 г. Автор: Меглена Златкова. Източник: личен архив. Колаж: Chat GPT

Сред най-разпознаваемите практики на градско градинарстване в ЖК „Тракия“, както и в други социалистически жилищни комплекси, е пускането на асми по фасадите на блоковете. В последните години, освен лозите, се засаждат и други растения – киви, рози, тикви, тиквички, краставици и увивни декоративни видове, които се разполагат по фасадите на блоковете. Този тип вертикални градини имат няколко функции. Засенчват балкона през лятото, като намаляват жегата в стаите и се използват особено успешно за апартаменти с южно и западно изложение. Превръщат балкона в „мини-двор“, където може да се суши пране, да се седи на прохлада, да се държат буркани и сандъци, създават интимност, защото „зелената завеса“ прикрива апартамента без да го затваря, безплатно е (по времето на социализма има дефицит на готови сенници за балконите), а е и зелен климатик.

Поддържането на асмите е специфична форма на градско градинарстване, тъй като изисква сравнително постоянен труд – подрязване, привързване, пръскане и поливане – който се разгръща едновременно на балкона и в общото околблоково пространство. Въпреки това реколтата обикновено се възприема като принадлежаща на „стопанина“ на балкона, което въвежда интересна амбивалентност между общо усилие и

индивидуално ползване. Тази амбивалентност рядко води до открити конфликти и по-често се регулира чрез негласни съседски договорки.

В аналитичен план асмите могат да се мислят като форма на „заземяване“ на модернистичната архитектура. Чрез тях вертикалната логика на панелния блок се „сваля“ към земята, а фасадата се превръща в обживяно пространство. Балконът престава да бъде чисто архитектурен елемент и придобива функция, разположена между стая и двор – едновременно видима за всички и усещана като „своя“.

В този смисъл вертикалните градини пренареждат отношенията между вътрешно и външно, между частно и публично. Те вписват личното пространство в общата фасада и създават още една форма на присвояване на градската среда, различна от хоризонталните градинки пред и зад блока. Така на едно и също място съжителстват два режима: официалната архитектура на колективното жилищно строителство и неформалната, жива съседска естетика, която трансформира фасадата в социално пространство.

Асмата може да бъде разглеждана и като хетеротопичен елемент: практика, типична за къщи с дворове, която е пренесена и адаптирана към условията на панелния блок. Биокултурното и технологично знание за отглеждане на лози се „качва нагоре“ по етажите и свързва апартаменти, балкони и общи площи в една непрекъсната вертикална структура. В този смисъл градината вече не е само на земята, а се разполага по фасадата, създавайки нови форми на пространствена и социална свързаност.

В много от входовете асми са оформени и в пространството пред блока, където те имат по-различен статут: не като индивидуално продължение на апартамента, а като част от общата поддръжка на входа и неговото публично лице и дори като хол на открито. Така вертикалните градини съществуват едновременно като индивидуални и колективни практики, вписани в различни режими на видимост и употреба.

„Ранчото“ по периферията

По периферията на ЖК „Тракия“ – обикновено в ивиците извън регламентираното застрояване, край промишлени зони или покрай железопътната линия се обособяват зони с т. нар. „ранчо“ и стават част от един специфичен градски пейзаж¹¹. Това са малки зеленчукови парцели, раздавани първоначално като форма на стимулирана самопомощ. В социалистическия период „ранчото“ е привилегия – често предоставяно на активни членове на ОФ, партийни членове, отличници на социалистическия труд. Правото на ползване е евтино, конкуренцията – силна, а достъпът – неравно

¹¹ Виж подробно [картографиране](#) на местоположението на тези парцели и анализ на бъдещето на градското земеделие в Попов, 2025.

разпределен. Ето как правилата и правилностите за ползване на тези парцели са обвързани в цялостен наратив за споделеното съседство на жителите на един и същи вход:

Ми след работа през седмицата, там отиват в събота и неделя и...така. А има други, които го дават и под наем. Да, знам тука баба Наде, която живееше в Иванови, те бяха едно семейство. Като се настаниха в апартамента в нашия блок, бащата почина и баба Наде беше секретар на партийната организация. И тя взе земя. Добре, ама единият ѝ син не е много добре и му дадоха жилище по болест (вид социално жилище). Тя отиде да живее при него и тука останаха да живеят младите. Тя в един период копаше и нещо работеше, но като се премести там, го даде на едно друго семейство, което е пак във този блок, което го работи и нещо им дава. Нещо като под арендичка, а то не е тяхно. Даже и други знам, че... Значи тука всичките бяха активисти на партията. Семействата X, Y и Z – те всичките имат местенца нататък, а значи Y и те имаха...и те са го дали под наем тяхното място на нещо като под аренда. Търгуват си го на общо основание без всякакво законно основание. Не знам дали някой ги лови и някой знае и се е заинтересувал за тея земи изобщо. Почти всички имат. Комшията Димитров беше сял някакъв особен сорт домати, та ни донесе да опитаме един розов домати. Баба ти Вера, нея децата я мразят, защото и тя мрази децата, и периодически и изскубват ту ягодите, ту и обират доматиите. Тя ходи там да сее, с една кофа и с мотика и целогодишно там работи в ранчото си, а то ражда много. Домати, компоти, овощки са си бучнали там вътре... всичко. (Ирина, 55-годишна, жителка на квартала, 2002 г.)

Тези градски земеделски градини, са своеобразни хетеротопии на градската периферия: пространства, които са едновременно вътре и извън града, регулирани и нерегулирани, временни и дълготрайни. От една страна, те материализират социалистическия принцип на „самозадоволяване чрез труд“, а от друга – в постсоциалистическия период се превръщат в тактика за оцеляване в условия на икономическа криза и институционален разпад. Тази пространствена амбивалентност на зеленчуковите градинки е визуализирана и чрез формите на „отграничаване“ на парцелите¹². Освен грижа за природата, чрез засаждане и грижи за растенията, градинките са пример и за екологични практики на рециклиране в града и повторна употреба на „ненужни вещи“ – пластмасови съдове, автомобилни гуми, полиетилени или изхвърлени прозорци след смяна на дограмите в блоковете, превърнати в оранжерии. Използват се и много „традиционни“ практики за предпазване и охраняване на имотите като например, засаждане на къпини и малини по границите на парцелите, които във всички сезони да предпазват градината от кражби или влизане на животни, а и дават плодове. Градинките в градската периферия, макар и маргинални, всъщност са много добре организирани социални пространства. Погледнати от далече и от земята, тези градски места създават специфичен градски

¹² Официално ползвателите нямат право да изграждат огради, според нормативните документи.

пейзаж – отвън се виждат „ненужните“ и „загрозяващите“ предмети, приличащи на боклуци в контраст с добре подредените градинки зад оградите. Но вглеждайки се във всеки един предмет и неговото разположение в пространството, може да се види, че всъщност градинката е много добре организирана и функционално балансирана – и като градинарстване, и като охраняване. От една страна, градинките скриват отпадъците на хората, от друга страна, отпадъците пазят земеделската продукция от хората.

Ил. 5. Ранчо в града – периферните градини. Снимките са от 2020 и 2015 г. Автор: Меглена Златкова. Източник: личен архив.

РАНЧО

Ил. 6. „Рециклирай (в) града“. Първата снимка е от 2020 г, а другите три - от 2015 г. Автор: Меглена Златкова. Източник: личен архив. Колаж: Chat GPT.

Ранчото е част от спомените и на следващите поколения, родени в края на 80-те години на XX век. Всекидневните практики на градинарстване стават не само от семейните стратегии за производство на допълнителна храна в градски условия и в дефицити, но в плана на паметта, споменът за ранчото се съчетава със спомена за детството. Ще си позволя да споделя част от автобиографичен разказ на антрополог, взел участие в изследване на кварталите на Пловдив през 2018-2019 година, в който се съчетават тези два пласта – на спомена за общоградска практика, но вписана в биографичния опит на градските обитатели:

Баба ми живее в Тракия и тази година става на 90 години. Живее в 51-ви блок – срещу Пощата в Тракия. Помня, че бях 12–13 годишна. Тя и дядо все ходиха „на ранчото“. Така странно ми звучеше тази дума, какво е това ранчо? Един ден отидох там заедно с дядо. Той много обичаше земята, а може би и много от хората в онова общо ранчо, също я обичаха. Какво беше ранчото? Това беше едно парцелче земя, къде оградено, къде не, но винаги с някакви граници. Тези парцелчета различни хора от Тракия бяха превърнали в зеленчукови градини, с цветя и овощни дръвчета. Баба ми казваше, че всеки може да си вземе колкото може и поиска (място). Вода имаше само на няколко места и затова се започваше едно мъкнене на кофи за поливане. Най-яркият ми спомен от ранчото са

ягодите на дядо – червени, не много големи, но безпардонно ароматни и вкусни. Баба вече не помни много за ранчото, но съвсем скоро ми разказа пак за него.

Мина много време вече, ама преди около 15–20 години си имахме „ранче“ тука, в квартала, там малко встрани от нашия блок, към гората, към Лаута. Имаше насам поле, поляни имаше. Ние не знаехме, че има такова нещо. Иначе живеехме в „Тракия“ още от самото начало докато го строяха, улиците – кални, прашни. После дядо ти вечно си беше там – с торбичките, отива в гората, тори си, това неговото ранчееее. Един ден там отивахме на разходка, виждахме хората – питахме. Викаха „Идваш тука, обръщаш и край“. Секой си ограждаше. Правеха хората, изкарваха много. Особено имаше един човек – той пък завладя много. Цял декар! И продаваше. Да-а. Работеше. Извади си помпа – вода имаше. Поливаше си. Добре беше де. Нямахме от цяла Тракия хора там, ама който е по-близко. Не бяха малко хората все пак, ама сега ги вземаха вече. Засяха дървета ли, какво, някакъв парк правят май. Такива „ранчета“ вече не гледат хората.

Из спомените на А. А., 33-годишна, и баба ѝ, 90-годишна, за „Тракия“. Историята е записана през 2019 г.¹³

В годините след 1989 г. тези парцели променят своята функция. За много пенсионери, останали без стабилен доход, „ранчото“ продължава да бъде жизнен ресурс: място за производство на зеленчуци, плодове, компоти, зимнина. За други обаче – особено за по-младите – то придобива нова естетическа и рекреативна стойност. Някои „ранчо“ се превръщат в малки „летни стаи“: с навеси, масички, пейки, цветя и декоративни елементи, които превръщат зеленчуковата градина в зона за отдих. Тази естетизация съществува успоредно с икономическата функция – втори пласт в хетеротопичната природа на ранчото.

Градините в периферията на Пловдив като цяло претърпяват дълбока трансформация. След реституцията много от терените, на които в социалистическия период са били раздадени парцели за ранчо, се превръщат в частни имоти и се използват за строеж на промишлени или търговски обекти, жилищни сгради, а и за разширяване на зелената площ на парк „Лаута“. Възможностите да наемеш парче общинска земя за градина стават все по-ограничени, а градските градинари попадат в далеч по-конкурентна ситуация от тази през 70-те и 80-те години. Част от първите квартиранти – хора, които обработват едни и същи площи от десетилетия – днес са пенсионери, все още силно свързани със селския си опит и с висока компетентност в отглеждането на плодове и зеленчуци. В други случаи тези парцели се естетизират: сядат се цветя, монтират се навеси, маси и столове, малки импровизирани стаи. Градината се превръща по-скоро

¹³ Историята е част от Виртуалното портфолио „Кварталите на Пловдив „заедно“, елемент от едноименния проект на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ и АКЕА „Медиатор“, Фондация „Стойна Кръстанова“ и с подкрепата на ОФ „Пловдив 2019“. Проектът беше част от културната програма на Пловдив 2019: Европейска столица на културата.

в място за отдих, отколкото в средство за продоволствено оцеляване. Макар земята да е формално наета или дори да има неясен статут, хората, които са я обработвали 20–30 години, я усещат като своя градина в допълнение към панелния апартамент.

Ил. 7. Индивидуализация на градинките. Снимките са от ляво на дясно съответно от 2020, 2015 и 2020 г. Автор: Меглена Златкова. Източник: личен архив.

Тази неформална, но устойчива употреба на общинска земя е условие за създаване на специфични социални отношения. Около градините се оформят мрежи от градски градинари, които си помагат взаимно, пазят се един друг, организират наблюдение срещу кражби и вандализъм.

В този смисъл градинките – „ранчо“ са не просто зеленчукови градини. Те са социални пространства, в които се преплитат власт, принадлежност, грижа и памет. Те маркират продължаващата връзка между града и селото – не като географски, а като културен поток; не като остатък от социализма, а като активна трансформация на градския хабитус. Градинките – „ранчо“ по периферията на ЖК „Тракия“ представляват особен тип градски хетеротопии – малки парцели върху общинска земя, първоначално раздавани през социализма като привилегия за „заслужили граждани“, а по-късно превърнати в неформални микро-икономики на взаимопомощ и оцеляване. Ползването на тези градинки е част от общия локален градски-градинарски хабитус: парцелите се преотстъпват, наследяват, държат, а срещу това се обменят услуги, труд или продукти („дават ѝ компоти, нещо като рента“)¹⁴. Тези градини преплитат бикултурното земеделско знание и градски условия – копаене, садене, пръскане, правене на зимнина – в пространство, което формално е общинско, но фактически се поддържа като частно. „Ранчото“ е едновременно временно и трайно обживяна територия – може да съществува десетилетия, но да изчезне за седмица след устройствено решение – и именно тази амбивалентност го превръща в ключ за

¹⁴ Вестник *Марица* публикува през 2016 г. някои от историите на градските градинари. Малко след това някои от тези градинки бяха включени в парк. [„Ранчото зад панелката: Кметски тъст гледа чушки зад блока“](#).

разбирането на градския живот в условията на несигурност и постоянно преговаряне с институциите.

Проектни градини, локални инициативи и трансформации на съвременната градска среда

В постсоциалистическия период повечето големи градове в България постепенно реализират идеята, че общите пространства са „обща грижа“ и „обща отговорност“. Общините разработват стратегии за озеленяване, обновяване на междублокови пространства, естетизация на градската среда¹⁵, а резултатите от тези усилия – нови алеи, пейки, облагородени тревни площи – стават видими през последните години. Държавата и общинската администрация задават рамката през генерални устройствени планове и специализирани наредби, но реалната поддръжка до голяма степен се прехвърля върху самите жители и върху дребния квартален бизнес – кафенета, магазини, малки услуги, които поемат грижата за своето парче тротоар или зелена площ. Паралелно с това активни групи и асоциации, мобилизирани през медиите и социалните мрежи, започват да организират граждански инициативи – кампании срещу застрояване, акции по засаждане, спонтанни общностни градини.

След 2010 г. все по-ясно се очертава и друг пласт на градското градинарство, свързан с глобалните дискурси за „право на град“ и достъп до пространства. Появяват се инициативи с екологични каузи, поддържани предимно от млади хора от формиращата се средна класа, които се самоорганизируют основно през Facebook и други дигитални платформи и социални мрежи. Все повече се говори за проекти за пермакултурни градини, билкови лехи, „лечебно“ градинарство като форма на справяне със стреса в големия град. Тези практики все още не са масови и не могат да се определят като доминиращи градски режими, но са симптоматични: те превеждат стария мотив за грижа към земята през езика на устойчивост, психично здраве и гражданско участие в условия на уплътняване на застрояването в града и намаляване на зелените площи. Подобни проектни инициативи са концептуални, временни и демонстративни¹⁶.

Макар да не разполагам със систематични наблюдения и целенасочено изследване върху новите проекти и инициативи в сферата на градското градинарство, продължавам да осъществявам дългосрочно и последователно наблюдение върху

¹⁵ Някои примери за естетизация на градинките „пред входа“: [Блок 100](#), [Инициативата „Цветен кът“](#) в който победителите са отличавани от кметство „Тракия“.

¹⁶ През 2016 г. в ЖК „Тракия“ беше проведен Фестивалът [One Architecture Week](#), посветен на панелните жилищни комплекси. Част от фестивала бяха т.нар. „намеси“ в градската среда, които създаваха общностни форми на пространства, каквито са градинките, беседките в междублоковите пространства и трансформация на местата за комуникация. <https://onearchitectureweek.com/about/>

поддържането на градинките около жилищните блокове и в периферните зони. Въз основа на това си позволявам да формулирам едно предварително заключение.

Независимо че се регистрират дейности от страна на различни групи – активисти на зелени идеологии, представители на ню ейдж културата, градски жители със стремеж към чиста и „собствена“ храна, както и антиконсумеристки нагласи – може да се изкаже хипотезата, че към настоящия момент все още не можем да говорим за утвърждаването на нов и значим модел на градско градинарстване и съответно за нови форми на градинско вкореняване в града.

Градинарите с дългогодишен опит и утвърден статут като актьори в кварталното социално поле са превърнали градинките в част от своя обитаем свят. Те се идентифицират с конкретни, често малки парцели земя – пред блока, зад входа или в периферията – но в този процес нерядко присвояват и части от общите, споделени пространства.

Друг важен аспект на съществуващия модел на градско градинарство е специфичната експертиза, която тези практики изискват. Градинарите са принудени постоянно да съобразяват дейностите си не само с природния годишен цикъл, но и с особеностите на градската среда: инфраструктурните мрежи, архитектурните и инженерните характеристики на сградите, локалното метеорологично знание, както и с проявленията на климатичните промени. В контекста на Пловдив особено релевантни са процесите на затопляне и засушаване през летните месеци.

Възможно е проектите, насочени към създаване на комунални и споделени градини, да успеят да обединят хора с нагласи към градинарстване. За да се случи това обаче, тези инициативи трябва да се впишат в градската памет, да се съвместят със съществуващите пловдивски модели и да добавят още един смислов пласт в градския палимпсест.

Заключение

Анализът на градското градинарстване в район „Тракия“ показва, че градинката – независимо дали е пред входа, в „задния двор“ или по периферията като „ранчо“ – не е маргинален или остатъчен елемент на градската среда, а ключов медиатор между политики, институции и всекидневни практики на обитаване. Тя функционира като пространство на договаряне, в което се срещат различни исторически пластове, социални очаквания и режими на достъп до града. В този смисъл градинката може да бъде мислена като градски палимпсест, в който се материализират напреженията между публично и частно, формално и неформално, позволено и „търпяно“.

Социалистическият модел на колективна мобилизация и делегиран ангажимент не изчезва след 1989 г., а се трансформира и пренаписва в условията на преход и постсоциалистическа регулация. През 1990-те години на XX в. градинарството се превръща в тактика на оцеляване и индивидуално присвояване, докато в по-новите градски политики и инициативи то се артикулира като естетизирана, проектна и активистка практика. Тези различни модели не се заменят линейно, а съществуват едновременно, наслагвайки се и влизайки в конфликт в едни и същи градски пространства, защото градските пространства се наследяват, в това число и градините и всекидневното градинарстване.

Тази своеобразна генеалогия на трансформациите на градинката – от социалистическия град, през годините на прехода, до съвременните форми на регулация и естетизация е и (визуална) история за начините, по които общите пространства се произвеждат не толкова чрез планове и политики, колкото чрез рутинни, често незабележими практики „отдолу“. Засаждането, поддръжката и защитата на малките зелени зони функционират като тактики за „вкореняване“ в един първоначално анонимен и лишен от памет градски пейзаж.

Градинката, разглеждана през концепциите за хетеротопия, се оказва привилегировано място за наблюдение на постсоциалистическата градска ситуация. Тя е едновременно видима и уязвима: социално устойчива, но нормативно несигурна; дълготрайно обживявана, но лесно заличима. Именно тази амбивалентност я превръща в аналитичен ключ за разбирането на това как градските жители „вкореняват“ своето присъствие в условия на променящи се собственостни режими и асиметрични форми на участие. Градското градинарстване е и специфичен културен капитал на малка група от хора, които много често заемат неформални лидерски позиции в малки или по-големи съседски общности и са достатъчно административно компетентни, за да влизат в ролята на медиатори с институциите. Градското градинарстване е свързано не само с биокултурно знание, но и със специфична всекидневна архитектурно-градоустройствена експертиза за изграждане на зелена инфраструктура – какви растения и как да се изберат, така че да не пречат на сградата, на обитателите и едновременно с това да са максимално полезни за справяне с климатичните промени.

В по-широк план градското градинарстване не може да бъде сведено нито до носталгичен остатък от социализма, нито до съвременна екологична мода. То представлява устойчива практика на превръщане на новото пространство в място – практика, чрез която се произвеждат локални форми на принадлежност, гражданственост и право на град. Да „засадиш (в) града“ означава не просто да

обработваш земя, а да заявиш присъствие, да участваш в общото и да преговаряш границите на възможното обитаване в постсоциалистическия град.

Библиография

Бунджулов, А. (2003). Какво възниква на мястото на? Изкуствени стави и мрежи при социализма. *Социологически проблеми*, 1-2, 87-105.

Деянов, Д. (2003). Обществото на мрежите и социоанализа на дара (Пиер Бурдийо и Иво Можни). *Социологически проблеми*, 1-2, 72-86.

Дичев, И. (2003). Усядането на номадския комунизъм. Социалистическата урбанизация и формите на гражданство. *Социологически проблеми*, 3-4, 33-63.

Дичев, И. (2005). *Пространства на желанието, желание за пространство*. София: ЛИК.

Златкова, М. (2012). *Етносоциология на града. По примера на град Пловдив*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.

Мос, М. (2001). *Дарът. Форма и основание за обмена в архаичните общества*. София: Критика и хуманизъм.

Николова, Н., и Георгиева, М. (2003). Въплътената история на настоящето: трансформация на мрежовите капитали. *Социологически проблеми*, 1-2, 217-234.

Петров, П., и Ганева-Райчева, В. (съст.). (2021). *Растения и хора: Приближения към бикултурните връзки*. София: Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН.

Пикард, Д. (2020). Нагласи на местната власт и гражданските актьори за развитието на София като зелен град чрез градско земеделие. *Социологически проблеми*, 52(2), 575-595.

Райчев, А. (2003). Генезис, мутация и дегенерация на вторите мрежи. *Социологически проблеми*, 1-2, 5-13.

Сукарев, В. (2023). *Пловдивската община и изграждането на градската и туристическата инфраструктура, 1944-1990 г. Проучване върху институционалната, стопанската и всекидневната история на Пловдив*. Пловдив: Академично издателство на АУ – Пловдив.

Фуко, М. (1998). *Надзор и наказание. Раждането на затвора*. Прев. Пенко Стайнов, Антоанета Колева. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Argüelles, L., Anguelovski, I., & Dinnie, E. (2017). Power and privilege in alternative civic practices: Examining imaginaries of change and embedded rationalities in community economies. *Geoforum*, 86, 30–41. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2017.08.013>.

Axinte, A., Rafanell, C., & Iancu, B. (2025). Commoning the gardens by the Bloc. Informal gardening practices in the collective housing districts of a post-socialist city. *Environmental Sociology*, 11(4), 426–437. <https://doi.org/10.1080/23251042.2025.2500727>.

Balázs, B. (2018). Community-building through food self-provisioning in Central and Eastern Europe: An analysis through the food commons framework. In J. L. Vivero-Pol et al. (eds.), *Routledge handbook of food as a commons* (pp. 480–493). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315161495>.

Baudry, S. (2010). *Cultiver son jardin, s'inscrire dans la ville : Approche anthropologique des community gardens de New York City*. Paris: Université Paris-Diderot – Paris VII. <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00962486> [20.12.2025].

Bellows, A. (2004). One hundred years of allotment gardens in Poland. *Food & Foodways*, 12(4), 247–276. <https://doi.org/10.1080/07409710490893793>.

Bourdieu, P. (1977). *Outline of Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511812507>.

Bourdieu, P. (1980). Le mort saisit le vif. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 32–33, 3–14. <https://doi.org/10.3406/arss.1980.2077>.

Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In J. Richardson (ed.), *Handbook for the Sociology of Education* (pp. 241–258). New York: Greenwood Press.

Brenner, N., Peck, J., & Theodore, N. (2010). After neoliberalization?, *Globalizations*, 7(3), 327–345.

Daněk, P., Jehlička, P., & Smith, J. (2022). Urban gardening as multifunctional practice: Food, leisure and care. *Geoforum*, 128, 1–10.

Djokić, V., et al. (2018). Everyday practices in socialist housing estates: Informality and appropriation of space. *Cities*, 74, 20–28.

Foucault, M. (1986). Of Other Spaces (trans. Jay Miskowiec). *Diacritics*, 16(1), 22–27. <https://doi.org/10.2307/464648>.

Galoş, D., & Medeşan, S. (2022). From Temporary Spatial Practices to Permanent Architectural Forms. The Case of “La Terenuri” from Mănăştur Neighborhood, Cluj-Napoca. *Studies in History and Theory of Architecture*, 10, 169–178. <https://doi.org/10.54508/sITA.10.13>.

Gill, S. E., Handley, J. F., Ennos, A. R., & Pauleit, S. (2007). Adapting cities for climate change: The role of green infrastructure. *Built Environment*, 33(1), 115–133.

Lefebvre, H. (2000). *La production de l'espace*. Paris: Anthropos.

McClintock, N. (2014). Radical, reformist, and garden-variety neoliberal: Coming to terms with urban agriculture's contradictions. *Local Environment*, 19(2), 147–171.

Parusheva, D., Marchecheva, I., & Zlatkova, M. (2010). Tinkering in Daily Life: People, State and Social(ist) Housing in Bulgaria. *Études balkaniques*, 3, 69–91.

Pickard, D., Koleva, G., Draganova, M., Chengelova, E., Nakova, A., Stoyanova, Z., Tsvetkov, P., & Toleva-Nowak, N. (Eds.). (2022). *Urban agriculture for improving the quality of life: Examples from Bulgaria*. Springer Nature Switzerland AG. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-94742-2>.

Sovová, L., & Krylová, R. (2019). The Countryside in the City? Rural-Urban Dynamics in Allotment Gardens in Brno, Czech Republic. *Moravian Geographical Reports* 27(2): 108–121. <https://doi.org/10.2478/mgr-2019-0009>.

Țânțaș, M. D. (2012). Grădinar de București. Grădinile urbane din cartierul Pajura – studiu de caz. Master diss., Bucharest: Școala Națională de Studii Politice și Administrative, Facultatea de Științe Politice.

Zlatkova, M. (2015). Gardening the City: Neighbourliness and appropriation of the common spaces in Bulgaria. *Colloquia Humanistica*, 57, 41–60. <https://doi.org/10.11649/ch.2015.012>.

Zrnić, V. (2018). City-making through urban gardening: public space and civic engagement in Zagreb (with T. Rubić), *Narodna umjetnost*, 55(1), 159–179.

Онлайн публикации / медийни източници

Екип Марица. Ранчото зад панелката: Кметски тъст гледа чушки зад блока, Марица. 29.06.2016 г.

<https://marica.bg/plovdiv/gradat/ranchoto-zad-panelkata-kmetski-tast-gleda-chushki-zad-bloka> [20.12.2025].

„Кварталите на Пловдив „заедно““ (виртуално портфолио) – проект на ПУ „Паисий Хилендарски“, АКЕА „Медиатор“, Фондация „Стойна Кръстанова“ и ОФ „Пловдив 2019“. Страница: „Тракийското ранчо“.

<https://zaednoplovdiv.com/%d1%82%d1%80%d0%b0%d0%ba%d0%b8%d0%b9%d1%81%d0%ba%d0%be%d1%82%d0%be-%d1%80%d0%b0%d0%bd%d1%87%d0%be/> [20.12.2025].

Население. Официален сайт на Община Пловдив, район „Тракия“. <https://trakia-plovdiv.bg/info/naselenie> [20.12.2025].

One Architecture Week.

<https://onearchitectureweek.com/about/> [20.12.2025].

Попов, В. (2025). Що е то градско земеделие и защо има почва у нас?, *Stroiinfo*. Достъпно на: <https://stroinfo.com/shto-e-to-gradsko-zemedelie/> [20.12.2025].

Чипева, Н. (2012). Плащайте сега и за градинката. *Капитал*. http://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2012/01/20/1749771_plashtaite_sega_i_za_gradinkata/ [20.12.2025].

Нормативни актове

Национални закони

Закон за собствеността на гражданите. Обн., ДВ, бр. 36 от 10.05.1973 г.; отм., ДВ, бр. 17 от 1.03.2005 г. <https://www.lex.bg> [20.12.2025].

Закон за общинската собственост. Обн., ДВ, бр. 44 от 21.05.1996 г., в сила от 1.06.1996 г., с посл. изм. и доп. <https://www.lex.bg>. [20.12.2025].

Закон за управление на етажната собственост. Обн., ДВ, бр. 6 от 23.01.2009 г., в сила от 1.05.2009 г., с посл. изм. и доп. <https://www.lex.bg>. [20.12.2025].

Постановления на Министерския съвет

Постановление № 26 на Министерския съвет от 23 април 1987 г. за предоставяне на земя за ползване от гражданите. Обн., ДВ, бр. 34 от 1.05.1987 г. <https://www.lex.bg> [20.12.2025].

Наредби на Община Пловдив

Наредба за придобиване, управление и разпореждане с общинско имущество на Община Пловдив. Приета с решение на Общински съвет – Пловдив през 2010 г., с последващи изменения и допълнения. <https://www.plovdiv.bg>. [20.12.2025].

Наредба за развитие и опазване на зелената система на Община Пловдив. Приета от Общински съвет – Пловдив, с последващи изменения и допълнения. <https://www.plovdiv.bg>. [20.12.2025].

Наредба за местните такси и цени на услуги на Община Пловдив. Приета от Общински съвет – Пловдив, с последващи изменения и допълнения. <https://www.plovdiv.bg>. [20.12.2025].

Благодарности: Настоящото изследване е осъществено в рамките на проекта „Дигитални устойчиви екосистеми – технологични решения и социални модели за устойчивост на екосистеми (ДУЕкоС) – BG-RRP-2.004-0001-C01“, финансиран от Националния план за възстановяване и устойчивост по компонент „Иновативна България“, инвестиция 1 „Програма за ускоряване на икономическото възстановяване и трансформация чрез наука и иновации“ и стълб 2 „Създаване на мрежа от изследователски висши училища в България“. Работата ми в интердисциплинарна изследователска среда обогати анализа с важни теоретични и методологически гледни точки. Изказвам благодарност и на доц. д-р Десислава Димитрова и д-р Теодора Иванова за съвместния научен диалог и обмена в областта на етноботаниката.

Биографична справка: Д-р Меглена Златкова е доцент по социална антропология в катедра „Етнология“ на Философско-исторически факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Нейните изследвания са в областта на градската антропология и етносоциологията, сензорната и визуалната антропология, както и етноботаниката и междинните полета между антропологията и екологията. Автор е на монографиите *Етносоциология на града. По примера на град Пловдив* (2012) и *Градски наследства и граници* (2016), както и съавтор на *Migration, Memory, Heritage: Socio-cultural Approaches to the Bulgarian–Turkish Border* (2012) и *По пътя. Образи, звуци, истории* (2019). Публикува научни изследвания на български, английски и френски език.

Short bio: Dr. Meglena Zlatkova is Associate Professor of Social Anthropology at the Department of Ethnology, Faculty of Philosophy and History, Paisii Hilendarski University of Plovdiv. Her research interests include urban anthropology and ethnosociology, sensory and visual anthropology, ethnobotany, and the interdisciplinary intersections between anthropology and ecology. She is the author of *Ethnosociology of the City: The Case of Plovdiv* (2012) and *Urban Heritages and Boundaries* (2016), and co-author of *Migration, Memory, Heritage: Socio-cultural Approaches to the Bulgarian–Turkish Border* (2012) and *On the Road: Images, Sounds, Stories* (2019). She publishes in Bulgarian, English, and French.

E-mail: meglena.zlatkova@uni-plovdiv.bg

ORCID: 0000-0003-1068-0372